

„A múltból merítve a mának dolgoztunk,
de a jövő is hasznosítani fogja...”

— mondta a *Korai magyar történeti lexikon* főszerkesztője,
Kristó Gyula professzor 74

A szegedi József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszékén kopogtattam be a tanszékvezető egyetemi tanár, dr. Kristó Gyula professzor ajtaján, hogy az ünnepi könyvhétre megjelenő nagy munkáról, a főszerkesztése mellett elkészült *Korai magyar történeti lexikon (9—14. század)* című kiemelkedő történeti kiadványról érdeklődjem.

Kristó professzor — előzetes telefonbeszélgetésünk értelmében — már várt: az asztalon előkészítette a lexikon teljes levonatát. Nem titkolt, jóleső büszkeséggel mutatott az anyagra.

— 1993 decemberében készültünk el a munkával, és lám, néhány hónap alatt a nyomási és kötési munkálatok is befejeződnek, így a könyv az ünnepi könyvhétre a kirakatokba és — remélem — az olvasók birtokába kerülhet.

EGY ÁTDOLGOZOTT ÉLET

— Professzor Úr, engedje meg, hogy mielőtt a lexikon kérdésére térnék, saját életútjáról érdeklődjem, mintegy bemutatva Önt, a szegedi egyetemi tanárt az AK Magazin olvasótáborának.

— Távol áll tőlem minden magamutogatás, ezért eredményeimről, melyekre természetesen büszke vagyok, nem szívesen beszélek. De belátom, hogy egy, nem a fővárosban működő történész ritkábban kerül az érdeklődés homlokterébe, mint budapesti kollégái, ezért igyekszem tömören válaszolni érdeklődésére.

Orosházán születtem, ott jártam iskolába, ott is érettségiztem. Ezután a szegedi Tudományegyetemre iratkoztam be, 1957-ben (ekkor még nem viselte az egyetem József Attila nevét). Magyar-történelem-latin szakon szereztem középiskolai tanári oklevelet; orosz

szakos is voltam egy ideig, de a négy szak már igen-csak sok lett volna. Diplomám megszerzése után az egyetem kötelékébe léptem, s itt tanítok azóta is. 1978-ban lettem egyetemi tanár, 1983-tól kezdve tanszékvezető ezen a tanszéken. Közben, 1969-ben a kandidátusi, 1977-ben pedig az akadémiai doktori fokozatot szereztem meg. Az életemet végigdolgoztam, ennek eredménye az a több tucatnyi könyv, amelynek szerzője voltam és számos más kiadvány, amelyet szerkesztettem vagy amelynek főszerkesztői teendőit láttam el.

— Nyilvánvalóan nem kérhetem arra — túl is feszítené egy rövid interjú kereteit —, hogy egyenként szóljon alkotásairól. Így hát arra kérem Professzor Urat, hogy azokat említse meg, amelyek a most megjelenő lexikon előmunkálatainak is tekinthetők.

— Elsőként a Thuróczy-krónika kommentárjait említeném. Ez voltaképpen egy sajátos lexikon, amelyben a „szócikkek” nem ábécérendben következnek, hanem a krónikában való megjelenési helyekhez igazítva. A Mályusz Elemér professzor által megindított és jórészt elvégzett munkát nekem adta a sors befejezésre, amelyhez egy rendkívül részletes mutatót is össze kellett állítanunk, mert ezáltal vált valóságos lexikonként kezelhető kiadvánnyá a két kötet.

— A kommentárok feltételezik magának a Thuróczy-krónikának korszerű kiadását is.

— Valóban, kolléganőmmel, Sz. Galántai Erzsébettel közösen rendeztük sajtó alá a krónikát. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy mind a krónika, mind a kommentárok kötetei az Akadémiai Kiadó gondozásában jelentek meg, latin nyelven.) De folytatva az „előmunkálatokat”: beindítottam és magam is végzem az Anjou-kori Oklevéltár kiadását. Ebben a sorozatszerkesztés vállalása mellett két, saját munkám nyomán összeállított kötet jelent meg az 1301—1305,

illetve az 1306—1310-es évek okleveleiről. A harmadik kötet, amelyben az 1311—1314-es esztendőkből keletkezett okleveleket adom közre, valószínűleg még ebben az esztendőben megjelenik. Ezeket a kiadványokat a „Kulturális és történelmi emlékek feltárása, nyilvántartása és kiadása” elnevezésű program támogatja; lehetséges, hogy a következő kötetek kiadásában már az Akadémiai Kiadó is szerepet vállal.

— Ön szegedi egyetemi tanár. Elképzelhetetlen számomra, hogy helytörténeti munkákhoz nélkülözték volna az Ön közreműködését.

— Két szegedi, illetve szegedi „illetőségű” sorozatról is beszélhetek. Az egyik a Szeged története című nagy tudományos vállalkozás, amelynek eddig négy kötete jelent meg, s hamarosan — május 21-én, amelyet „Szeged napja”-vá nyilvánítottak, minthogy 1719-ben ezen a napon adta vissza III. Károly a város privilégiumait — jelenik meg a befejező kötet. A sorozatot én szerkesztettem, mint sorozatszerkesztő, az első kötetet pedig, amely a kezdetektől 1686-ig kísérté nyomon a város történetét, kötetszerkesztőként.

A másik sorozatot azért neveztem „szegedi illetőségűnek”, mert bár országos érdeklődésre számot tartó témákat dolgoznak fel benne az egyes kötetek szerzői, a sorozat a Szegedi Középkortörténeti Könyvtár kiadványaként jelenik meg. E sorozat sorozatszerkesztői feladatával is engem tiszteltek meg. Első kötetét, amely Középkori históriák oklevelekben címet viseli, és 1002-től 1410-ig tárja fel a hazai oklevelekből nyomon követhető történelmi eseményeket, én állítottam össze, második kötetét professzortársam, Makk Ferenc írta Magyar külpolitika 896—1196 címmel, a harmadik kötet, A Kárpát-medence és a magyarság régmúltja című munka 1301-ig kíséri nyomon a magyar történetet; ennek én voltam a szerzője.

A KORAI MAGYAR TÖRTÉNELMI LEXIKON HOSSZÚ TÖRTÉNETE

— Kérem, hogy most térjünk rá a Korai magyar történelmi lexikon bemutatására.

— Hosszú története van annak is. Hosszú és tekervényes. 1979-ben vetődött fel az a gondolat, hogy az akkori NDK és a Lengyel Népköztársaság tudományos akadémiai közösen készítsék el Kelet- és Közép-Európa középkori történetének és régészetének enciklopédiáját. Magyar részről az MTA Régészeti Intézetét bízták meg a magyar együttműködés megszervezésével. Az intézet a szegedi JATE középkorászait kérte fel, hogy vegyenek részt a munkálatokban. Így két központja lett a tevékenységnek: Budapest a régészet, Szeged a történelem vonatkozásában. Amikor 1980-ban az NDK-ban megjelent az ún. próbafüzet, egyetlen magyar szerzőként Gerevich László professzor szerepelt benne Esztergomról írt szócikkével. Már ekkor világossá vált azonban előttünk, magyar közre-

működők előtt: a vállalkozást úgy konstruálták meg, hogy az mintegy Trianon történelmi igazolásának lett volna felfogható. Ugyanis minden történelmi helység, személy, esemény, amely a mai magyar országhatáron kívüli területekhez kapcsolódott, (cseh-)szlovák, orosz, román, jugoszláv illetékességet kapott volna. Amikor a külföldi szerkesztők benyújtották a személyekre vonatkozó listát is, kiderült, hogy Magyarországnak számára szinte alig maradt volna valami gazdag középkori történetéből. Ez világossá tette számunkra, hogy ebben a munkálatban nem szabad részt vennünk! Ez éveken át tartó huzavonát eredményezett, mert — természetesen — a pártközpont hallani sem akart lemondásunkról. Minthogy azonban a szakmának egyetemlegesen egységes volt az álláspontja a kilépés mellett, 1986-ban, óriási egyeztetések után, végül is megkaptuk a hozzájárulást. A tárgyalások jó részét a szerkesztőbizottság meghatalmazásából a Régészeti Intézet részéről, akkor már Bökönyi Sándor, illetve az ügyeket titkárként gondozó Bálint Csanád, a szegedi középkorászok közül pedig én folytattuk.

Ekkor vált világossá az is, hogy meg kell csinálnunk az ún. „ellen-enciklopédiát”. A magyar föld és nép korai történetének enciklopédiája című tervezett kiadvány, amelynek Bökönyi Sándor és én lettünk (volna) a főszerkesztői, s titkárként Bálint Csanád működött közre, 1987-ben kiadott egy próbafüzetet. Ezt mi mintának szántuk, az enciklopédiát pedig magyar és német nyelven kívántuk kiadni.

A mintafüzet elnyerte a hivatalos támogatást: Kőpeczi Béla, akkori művelődési miniszter és Kulcsár Kálmán, az MTA főtitkár-helyettese aláírásával 300 szerző kapott megbízást az enciklopédia megírására. Így indultunk el azon az úton, amely közvetlenül vezetett a mai lexikonhoz.

— Lexikon és nem enciklopédia?

— Igen, erre a változtatásra kényszerültünk, mivel a középkorkutatás hazánkban negyven éven át csak megtúrt volt, fejlesztésére, szinten tartására nem került sor, így a 300 szerző mindegyike nem készülhetett fel erre a nagy feladatra. Beláttuk, hogy egy teljes enciklopédiának, amely ilyen mélységig, a teljesség igényével készülne el, még nem értek meg nálunk a feltételei. Ezért 1992 decemberében „kasszát csináltunk”, amelynek során kiderült, hogy a tervezett 3000 címszóból a 9—14. század időhatárai között mindössze 1400 készült el. Választanunk kellett: vagy hagyjuk elveszni az összegyűjtött értékes anyagot, vagy megmentve belőle mindazt, ami megmenthető, új szerkesztőbizottsággal új koncepciót dolgozunk ki. Ez már a lexikon elképzelése volt. Engel Pál és Makk Ferenc szerkesztésében az én főszerkesztői tevékenységem mellett úgy határoztunk, hogy a korábbi enciklopédia alsó időhatárát megváltoztatva, az eredetileg tervezett első 400 évet (a 400—800 közötti időszakot) elejtve (ebből a hunok, gepidák, langobardok vonatkozásában Bóna István akadémikus, a korábbi szerkesztői-

zottság tagja — új anyaggal felfrissítve — a minap adott ki egy kötetet), szerényebben lexikonra cseréljük az enciklopédia megnevezést. Így lett a munka végleges címe: Korai magyar történeti lexikon (9—14. század).

Egy esztendő állt rendelkezésünkre ahhoz, hogy a 170 magyarországi és határainkon túl élő és dolgozó történész részvételével a rendelkezésünkre álló 1400 címszóhoz további, több, mint hatszázat megírva-megírva elkészítsük 1993 decemberéig a 2000-et meghaladó számú címszót felölelő lexikont. Megfeszített munkával dolgoztunk, mert úgy éreztük, hogy a múltból merítve a mának dolgozunk, de a jövő is hasznosíthatja munkánkat.

— Miért vettek el 400 évet, miért indít a lexikon éppen 800-zal és nem 895-tel?

— Ez a kérdés jogosan merült fel, de válaszuk nagyon megalapozott. A korábbi indítás szakmai nehézségeit már említettem. Hogy nem a honfoglalástól, 895-től számítjuk a kezdeteket, annak kontinuitási okai vannak. Így meg tudjuk mutatni, hogy mi volt a Kárpát-medencében 800-tól 895-ig, hogy pl. mi volt Kolozsvár, Brassó vagy Nyitra helyén. Ennek bemutatása nagy többletmunkát jelentett, de vállalnunk kellett.

— Mennyiben vitatkoznak más oldalról érkező véleményekkel?

— A lexikon alapvetően tényközlő mű, nem értékelő, nem ideologikus. Egyenrangúakként kezeli és mutatja be a tudományos érveléseket, de a nem tudományosan képviselt, a nem vagy hiányosan adatolt nézeteket kritikusan tárgyalja. Így pl. az ún. dákoromán elméletet is.

— Mondotta Professor Úr, hogy több mint 2000 címszó lesz a lexikonban. Ez mennyi információt jelent?

— Becslésem szerint mintegy 75 000 információt (nevet, évszámot, összefüggést). A lexikon használhatóságát növelik a térképek is: összesen 48 térképet található az olvasók, esetenként azonban 1 térképlapon több tér- és időbeli metszetet is elhelyeztünk.

— Több új lexikonunk hiányossága, hogy alig tartalmaznak bibliográfiát. . .

— A Korai magyar történeti lexikon bőséges bibliográfiákkal rendelkezik. Az egyes szócikkek után felsorolt irodalom egyben a további kutatásokhoz is jó indítékot ad. Szeretném megjegyezni, hogy a lexikonban nyolc uralkodóházzal adtunk részletes genealógiát. A 22 oldalra terjedő táblázatok közül 5 az Árpádokat, 2 az Anjoukat, 1-1 a Babenbergeket és a Habsburgokat, 2 a Luxemburgi családot mutatja be, 3 táblázaton a lengyel Piastokok, kettőn a cseh Přemyslek, 6 oldalon pedig a kijevei orosz Rurikok leszármazási adatai kísérelhetők nyomon. Ezekon kívül ún. archontológiai táblák tömege található a lexikonban; különböző országok uralkodói, magyar főméltóságok, egyházi tisztségviselők stb. Fő törekvésünk az

volt, hogy a lexikon minden égtáj felé nyitott legyen. Ezért Magyarország középkori történetét Európában, sőt Eurázsiaiban helyeztük el: minden olyan nép feltűnik a lexikon lapjain, amelynek kapcsolata volt valamilyen formában a magyarsággal 800 és 1400 között.

— Megköszönve a részletes tájékoztatást azt kívánom, hogy a *Korai magyar történeti lexikon* révén tovább gazdagodjanak az olvasók — eddig jobbra hiányos — történelmi ismeretei.

Végh Ferenc

Károly

3. I. ~ (elterjedt, de helytelen néven Károly Róbert) Magyar király (1301—42), az Anjou-ház magyar ágának megalapítója (* 1288., Nápoly, † 1342. júl. 16.). Martell ~ magyar trónkövetelő és Habsburg Klemencia egyetlen fia. 1300-ban a dalmáciai Šubičok és más délvidéki urak királyjelöltként léptették fel III. András ellen, és ennek halála u. 1301 tavaszán Esztergomban egy alkalmi koronával megkoronázták. Ő maga ettől számította uralkodását, de az ország része előbb a cseh Vencelt (1301—05), majd a bajor Ottót (1305—07) ismerte el uralkodóul. 1307—10 között a tartományurak sorra meghódították neki, amiben döntő szerepe volt → Gentilis pápai legátusnak. 1308. nov. 27-én a pesti országgyűlésen királlyá választották, 1309. jún. 15-én Budán újból megkoronázták, majd 1310. aug. 27-én Székesfehérvárott fejére helyezték a Kán → László erdélyi vajda által visszaszolgáltatót Szent Koronát, ami ~ uralmát végleg törvényesítette. 1311—23 között szívós küzdelemben sorra legyőzte a tartományurakat (→ tartományuraság), és az ország területét közvetlen ellenőrzése alá vonta. 1312. jún. 15-én Rozgonyinál (Rozhanovce, Szl.) győzött Aba → Amadé fiai ellen (→ rozgonyi csata). 1316-ban a Dunántúl DK-i m.-it hódította el a → Kőszegiek-től, 1317-ben a Borsák (→ Kopasz), Peténye fia → Péter és az Amadé-fiak hatalmát végleg megtörte a Tiszántúlon és ÉK-Mo.-on. Csák → Mátétól elfoglalta Komáromot (Komárno, Szl.) és Visegrádot, megszállta a Ny-Dunántúl jelentős részét. 1318—21 között birtokba vette Erdélyt, 1319—20 folyamán Csák Máté tartományának K-i részét, majd halála u. 1321-ben az egészet. 1322-ben Szlavóniában is megszilárdította uralmát, egyedül Ho.-ot és Dalmáciát nem sikerült tartósan pacifikálnia. Székhelyét 1315-től Temesváron (Timișoara, Rom.) tartotta, és a harcok végeztével, 1323-ban Visegrádra helyezte át. Míg korábban főleg a főpapság támogatását élvezte, ezután elsősorban saját lovagi kíséretére támaszkodott, amely zömmel magyar nemesekből, kis számban külföldiekből (pl. → Drugetek) állt. Hatalma a tartományuraktól elhódított váruadalmakra épült, amelyeket kísérete között osztott szét, nagyrészt → honorként, kisebb részben örökadományként. Az udvari hierarchia megteremtésével (a bárókon kívül → udvari lovag — ifjú v. apród —) a kíséretnek időtálló szervezeti formát adott. Vezetőikből és azok örököséből új főnemesi réteg alakult ki, amely a dinasztia-nak mindvégig szilárd támasza maradt. A királyság pénzügyeit új alapokra helyezte. Fellendítette az aranybányászatot, és 1325-től firenzei (Olaszo.) mintára aranypénzt (forint) veretett (→ pénz). 1336-ban végleg eltörölte az évenkénti pénzüjtás rendszerét, és értékálló ezüstpénzt hozott forgalomba. A kincstár veszteségét egy új adónem (→ kamara-haszna) bevezetésével egyenlítette ki. Szaporította a kincstárnak adózó városok és kiváltságos falvak számát. Az ország területét pénzügyigazgatási szempontból kerületekbe (→ kamara) szervezte (→ pénzverde). Megadóztatta az egyházat is, ami a főpapság tiltakozását váltotta ki (1338). Reformjai mind az igazgatás (titkos pecsét bevezetése, ká-

polnaispánság felállítására, mind a jog (perjogi reform, a birtokkal való szabad rendelkezés megszüntetése) területére kiterjedtek. Az országyűlést 1320 u. nem hívta össze, és nápolyi mintájára szívesen hivatkozott „teljhatalmára” (*plenitudo potestatis*). Külpolitikája főként a balkáni magyar fennhatóság helyreállítására irányult. Sze.-től már 1317-ben visszafoglalta Macsót, később Nándorfehérvárt és Galambócót (Beograd és Golubac, Sze.) is, és hódítását több háborúban (1319, 1334, 1338—39) megszilárdította. Bulg.-tól Görényt és Szörényt szerezte vissza, és újból megszervezte a macsói (1319/20) és a szörényi (1335) bániságot. Az új havasalföldi román fejedelemség leigázására tett kísérlete (1330 nov.) azonban súlyos vereséggel ért véget (→ posadai csata). Többi szomszédjával baráti viszony fenntartására törekedett. Első felesége Leó halicsi fejedelem leánya volt, majd Mária tescheni (Cieszyn, Lengyelo. és Český Těšín, Cseho.) hercegnő (1317) u. Luxemburgi János cseh király hűgát, Beatrixot (1318), ennek korai halála (1319) u. I. Ulászló lengyel király leányát, → Erzsébetet (1320) vette nőül. Erzsébettől öt fia született, akik közül három (→ I. — Nagy — Lajos, → András, → István) élte túl. Sikerült elsimítania az évtizedeken át fennálló cseh—lengyel ellentétet, és 1335 aug.-ában a trencsényi (Trenčín, Szl.) szerződésben, majd nov.-ben a visegrádi királytalálkozón tető alá hozta a három ország szövetségét. Ez elsősorban Au. ellen irányult, amely eleinte szintén ~ szövetségesei közé tartozott. 1317-ben I. Frigyes osztrák herceg, választott német király Mo.-on harcolt Csák Máté ellen, ~ pedig segédcapatokkal segítette a német trónért folyó harcban (mühldorfi — Németo. — csata, 1322). Ennek fejében 1323-ban visszakapta az 1301 óta Habsburg-kézen levő Pozsonyt (Bratislava, Szl.) A Muraközt azonban már csak fegyverrel tudta visszaszerezni tőlük (1328), és azóta az osztrák—magyar viszony általában feszült volt. A Habsburgok támogatták a Kőszegiek és Babonicsok utolsó lázadását (1336—39), s ~ ezért kétszer is Au.-ba tört (1336—37). Élete végén két ország trónjának megszerzésére nyílt kilátása. 1339-ben örökösödési szerződést kötött gyermektelen sógorával, III. Kázmér lengyel királlyal, ami később a magyar—lengyel perszonalunióban (1370—82) realizálódott. Nápoly trónját, amelyet családi örökségnek tekintett, második fia, András számára igyekezett biztosítani, és 1333-ban nápolyi útján sikerült eljegyeznie nagybátyja, Róbert király unokájával, Johanna trónörökösével. Uralkodásának emlékezetes epizódja Zách → Felicián merénylete ~ és családja ellen (1330). Székesfehérvárott temették el.

Irod.: Hóman B. 1921; Kristó Gy.—Makk F.—Marosi E., Károly Róbert emlékezete. 1988. (számos forrás magyar ford.-ával); Engel P., Századok 122 (1988) 89—146.

Engel Pál

báni denár (lat. *banalis*) A szlávón bánok által a magyar király nevében a 13. sz. közepétől (1255) egy évszázadon át állandó éremképpel (kettőskereszt két koronás fejjel, ugró nyest MONETA REGIS PRO SCLAVONIA körirattal) veretett, beváltásra nem kötelezett jó minőségű ezüst értékű pénz. Kezdetben azonos értékű volt a → friesachi dénárral, 938 ezrelékes ezüsből 0,94 g átlagsúlyban verték, majd IV. (Kun) László király idejében pénzlábát csökkentették. Az önálló báni pénzverés az 1350-es években szűnt meg. I. Károly király uralkodása alatt a különböző súlyú és finomságú királyi denárokat is ~-nak nevezték.

Irod.: Gy. V. Székely, Slawonische Banalmünzprägung. 1980.

V. Székely György

Bánk Mo.-i főember. A hagyomány szerint a → Bárkalan nemzetségből származó, a 13. sz. elején élt előkelő. Birtokai Szabolcs, Bereg, Gömör és Sáros m.-kben feküdtek. II. András király híve, több magas méltóság viselője:

újvári ispán (1206), horvát-dalmát bán (1208—09; 1217—18), bihari ispán (1209—12), a királyné udvarbírája (1211—12), nádor, emellett kevei, később pozsonyi ispán (1212—13), ez utóbbi tiszttét nádorsága u. is megtartotta, 1221—22-ben pedig udvarispán s egyben fehérvári, majd pedig bodrogi ispán. Későbbi pályafutása alapján kétséges, hogy közvetlen részese lett volna a Gertrúd királyné elleni merényletnek. Az összeesküvésben való részvétel gyanúja mindenestre rávetült, amiért végül ~-ot — v. még II. András életében, 1228 táján, v. IV. Béla trónralépte u. — megfosztották birtokaitól.

Irod.: Érdújhelyi M., Petur és Bánk összeesküvése. 1893; Mátyás F., Századok 41 (1907) 873—886.

Almási Tibor

tatárjárás Tágabb értelemben az 1236—42 között Európa ellen indított mongol invázió, szűkebb értelemben az 1241 márc.-ában Mo. ellen intézett, egyéves megszállást eredményező mongol támadás. Mo.-i történetét legteljesebben → Rogerius és → Tamás spalatói főesp. munkái örökítették korunkra. A kortársak által tatároknak (→ mongol népek) is nevezett támadók 1236-ban idították meg a legnagyobb európai hódításukat → Dzsingisz kán unokája, → Batu kán parancsnoksága alatt. Mo. — a volgai bolgár birodalom, az orosz fejedelemségek és a → kunok földjének elfoglalása u. — Kijev (Ukr.) 1240. dec. 6-i elestével került közvetlen veszélybe. Noha IV. Béla királynak több forrásból voltak értesülései a várható támadásról, nem tudott megfelelő előkészületeket tenni a fenyegetés hathatós elhárítására. Egyaránt akadályozták ebben a hagyományos katonai szervezetet ez időre kikezdő belső változások, az éles belpolitikai feszültségek, a külföldi segítség elmaradása, továbbá az a körülmény, hogy a haderő bővítésének reményében befogadott kunok súlyos viszályba keveredve a magyarokkal, az utolsó pillanatban (1241. márc. 17. u.) elhagyták az országot. A becslésekben 90—150 ezer közötti létszámúra tett támadók három főirányból törtek az országra. Márc. 12-én a Batu vezette sereg átjutott a nádor által megerősített Vercekei-hágón, s az ország belseje felé vonult. Előőrsei márc. 15-én Pest alá érkeztek, s márc. 17-én kifosztották Vácot. A tatár fősereggel szemben felvonuló királyi haderő ápr. 11-én katasztrofális vereséget szenvedett a → muhi csatában. Erdélyre márc. végén a Borgói-szoroson át Kádán, az Ojtozi-szoroson keresztül Büdzsek, a Vöröstoronyi-szoroson bejövő Borondaj csapatai törtek. Egy hónap alatt hódoltatták a Tiszától K-re eső országrészt, megsemmisítve a Barcaságban az erdélyi haderőt, s feldúlva Radnát, Besztercét, Kolozsvárt, Váradot, Gyulafehérvárt, Szebent, Csanádot, (Rodna, Bistrița, Cluj-Napoca, Oradea, Alba Iulia, Sibiu, Cenad, mind Rom.), Pereget (Kaszaper, Békés m.) Egest (Igriș, Rom.). A mongolok Bajdar és Orda vezette É-i sereg-része Szilézia és Morvao. feldúlása u. Trencsén m. felől ápr. végén hatolt az országba, s ÉNy-Mo.-ot a Dunától Zólyomig elpusztította néhány ellenálló vár — Trencsén, Nyitra, Komárom, Pozsony (Trenčín, Nitra, Komárno, Bratislava, mind Szl.) — kivételével. Hasonlóképp nem boldogultak K-ebbre Fülek (Fil'akovo, Szl.) és Abaújvár várakkal. Jún. végére az ország a Dunától védett Ny-i és DNy-i területeit nem számítva mongol uralom alá került. A muhi csatából a Felvidéken keresztül Pozsonyba, majd Au.-ba menekült IV. Bélát II. Frigyes osztrák herceg megsarcolta, szabad távozását fejében három Nymo.-i m. átengedését kényszerítve ki. A király máj.-ban Zágrábba (Zagreb, Ho.) ment — itt halt bele sebeibe öccse, → Kálmán herceg —, és segítségért folyamodott IX. Gergely pápához, II. Frigyes német-római császárhoz, valamint IX. Lajos francia királyhoz. A császár támogatásáért hűbér vállalását is felajánlotta. A pápa júl.-ban ugyan keresztes hadjáratot hirdetett, de segítség nem érkezett. Ősszel IV. Béla a Duna vonalának védelmére tett intéz-

kedéseket. Eközben az egyesült mongol sereg Pest központtal rendezkedett be a meghódított ország részben. A tatárok a pusztulást túlélő lakosságot igyekeztek egybegyűjteni, előljárókat állítottak fölélük, betakarították a termést, és adókat hajtottak be a maguk számára. 1242 jan.-jában átkeltek a befagyott Dunán. Elpusztították Óbudát, Esztergom és Székesfehérvár városait, utóbbiakban a várakat azonban nem tudták bevenni, ahogy Pannonhalmát sem. A rombolás mértéke a Dunántúlon kisebb volt, mint az előző évben megszállt területeken. Kádán vezetésével nagy erők indultak Szlavóniába a király kézre kerítésére. 1242 márc. elején a Ho.-t és Dalmáciát dúló üldözők elől IV. Béla Trau (Trogir, Ho.) várába menekült. A mongolok még e hónapban váratlanul elhagyták az országot. Az összehangoltan végrehajtott kivonulás során a főszereg a Duna két partján, az erdélyi tatár erők Olt völgyében, Kádán csapatai pedig Bosznián és Sze.-n keresztül távoztak Bulg. felé. Mo. hirtelen feladását magyarázták a mongol hódító stratégiában az első, megfélemlítő csapást követő szokásos és időlegesnek szánt visszavonulással, → Ögödej mongol nagykan halálának hírével, a tatár erők elégtelen voltával az ország meg-

szállva tartásához. A ~ a városok többségének romba döntésével, sok száz falu megsemmisülésével, jelentős népességpusztulással járt. Az emberveszteséget a legyilkoltakon túl éhínségek és járványok növelték; mértéke becslések szerint egyes alföldi m.-kben elérte v. meg is haladta az 50%-ot. A ~ visszavetette azokat a dinamikus növekedési folyamatokat, amelyek a sz. eleje óta a fellendülő áruterelés és a társadalom átalakulása nyomán energiákat adtak a belső és a Kárpátokon is túllépő terjeszkedésnek. Az újabb támadástól való félelem meghatározó hatással volt a következő évtizedek bel- és külpolitikájára. A helyreállítás során külső forrásokból táplálkozó népességpótlás maradandóan módosította az országon belüli etnikai arányokat. 1285-ben Nogáj vezetésével egy újabb, kevésbé félelmetes tatár betörés érte Mo.-ot (→ Arany Horda).

Forr.: A tatárjárás emlékezete. Szerk. *Katona T.* 1981. (magyar ford.-ban); *Der Mongolensturm. Berichte von Augenzeugen und Zeitgenossen 1235—1250.* Szerk. *H. Göckenjan—J. R. Sweeney.* 1985. (német ford.-ban).

Irod.: *Borosy A.*, HK 104 (1991) 3—21. (további irodalommal); *Székely Gy.*, Századok 122 (1988) 52—88.

Almási Tibor